

Фольклористика

ЩЭНЫГЬЭ ТХЫГЬЭ

УДК 398.223

DOI: 10.31143/2542-212X-2023-4-422-435

EDN: QSWKUF

АНЭМ И ОБРАЗЫР ЕЩЭНОКЬУЭ ЗЭШХЭМ ЕХЬЭЛПА ХҮҮБАРХЭМ КЬАЗЭРЫХЭШЫР

Быхъурэ Мухьэмэд ФуIэд и къуэ

Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ институт – Федеральнэ къэрал бюджет щIэныгъэ ЙуэхущIапIэ «Урысейм щIэныгъэхэмкIэ и академием и Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэ центр» Федеральнэ щIэныгъэ центрым» и филиал, Налшык, Урысей, mbf72@mail.ru, orcid.org/0000-0002-6253-4097

Аннотацэ. Къэхутэныгъэр төхуащ ЕщIэнокъуэ зэшхэм я циклым дызыщирихъэлIэ анэм и образым бгъэдэль щхъэхуэныгъэхэр наIуэ къэшынным. Дызэрышыгъуазэци, бзылхугъэ обрзхэр ящыщ юдигэ ЙуэрыIуатэм нэхъыбэ дыдэу зыщыужъяхэм. Апхуэдэу зэрыштым щIэныгъэлI куэдым гу лъатауэ мы образыр зэпкърыхыным я къэхутэныгъэхэр нобэми хуаунэтIыр, абы и лъэныкъуэкIэ ехъулIэнэгъэфIхэри нэрылтагъущ (Сэтэней гуацэ, Йэдииху, Усэрэжь, н.). Эпический жанр лIэужыгъуэхэр къапштэмэ, псысэхэм, пасэрэй лыхъужь эпосым ар къызэрыхэшыжыр зыкъомкIэ арэзы укыицIу къэпшыта хъуауз жыпIэ хъунущ. Тхыдэр зи лъабжье лыхъужь эпосыр къапштэмэ, мыйдежми мы образым (Гуацэгъягь, Гуацэмажуэ, Жэнсэхъухэ я нысэм, н.) ехъэлIауэ узэрыгушхуэ хъун лэжьыгъэ купшIафIэ куэд еджагъэшхуэхэм я Йэдакъэ къышIэкIаш. Ауэ, апхуэдэу щыт пэтми, нобэр къыздэсым хуэфащэ гультигэ зымыгъуэта персонаж куэд ди эпосым къыхобелджылыкIыр. Апхуэдэ зыщ ЕщIэнокъуэ зэшхэм я анэр. Абы щыгъуэми мыйбы и образым щхъэхуэныгъэ зыбжани бгъэдэльщ, циклым дежкИ мыхъэнэшхуэ иIэш. А псор къэтлтытэри, аращ къэдгъэлэгъуа темэр зэпкърыхыну дыщыпэрыхъар. Лэжьыгъэм мурад нэхъыщхъеу щызыхуэдгъэувыжащ мы бзылхугъэм и тепльэр, и хъэл-щэнэр, и ЙуэхущIафэр наIуэ къэтшыну, зэгъэпшэнэгъэ Йэмалыр и лъабжьеу образыр циклым зэрышызтеувар, зэрызыщиужъар, лIэужыгъуэкIэ зыхиубыдэ персонаж гупыр дубзыхуну. Статьям щыпIэ щхъэхуэ щеубыд Антти Аарнерэ Стиф Томпсонрэ я сюжетгъэльагъуэр гъуазэу образыр зэпха сюжетхэр белджылы къэшынным.

Зэригъуазэ псальэхэр: ЕщIэнокъуэ зэшхэр, нарт эпос, тхыдэр зи лъабжье лыхъужь эпос, лыхъужь псысэ, анэм и образыр, мотив, сюжет.

Цитатэ къызэрыхэпхынур: Быхъурэ М.Ф. Анэм и образыр ЕщIэнокъуэ зэшхэм ехъэлIа хъыбархэм къазэрыхэшыр // Электронный журнал «Кавказология». – 2023. – № 4. – С. 422-435. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-4-422-435. EDN: QSWKUF.

© Быхъурэ М.Ф., 2023

Original article

**THE MOTHER IMAGE IN THE CYCLE OF LEGENDS ABOUT THE
ESHANOKO BROTHERS**

Mukhamed F. Bukhurov

The Institute for the Humanities Research – Affiliated Federal State Budgetary Scientific Establishment «Federal Scientific Center «Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences», Nalchik, Russia, mbf72@mail.ru, orcid.org/0000-0002-6253-4097

Abstract. This paper is devoted to finding the characteristics of the mother's image in the stories of the Eshanoko Brothers Cycle. Female characters are among the most common in Adyg folklore and other peoples' oral folk art. In this regard, a number of scientists have frequently turned their attention to them. Particular importance was given in the works to the images of heroines from Adyg folklore's epic genres, particularly fairy tales and ancient heroic epics (Sataney-guasha, Adiyukh, Usarezh, etc.). Some female characters of historical-heroic songs and legends (Goshegag, Guashemakho, daughter-in-law of the Zhansokhovs, etc.) are also defined using the descriptive-analytical method. What has previously been explored opens the door to a more in-depth examination of the origins and artistic originality of these and other historical folklore characters. One of them is the image of the mother of the brothers Eshanoko, who plays a significant role in the cycle. This determines the relevance of this study. The main goal of the work is to give as complete a description as possible of not only the description of the heroine's appearance, but to establish the origin, evolution and typology of this image using the method of comparative typological analysis. Based on existing plot catalogs, in particular the index by Antti Aarne and Stif Thompson, the types of plots associated with this character are noted.

Keywords: Eshanoko brothers, Nart epic, historical-heroic epic, heroic tale, image of the mother, motive, plot.

For citation: Bukhurov M.F. The mother image in the cycle of legends about the Eshanoko brothers. IN: Electronic journal «Caucasology». – 2023. – № 4. – P. 422-435. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-4-422-435. EDN: QSWKUF.

© Bukhurov M.F., 2023

Научная статья**ОБРАЗ МАТЕРИ В ЦИКЛЕ ПРЕДАНИЙ О БРАТЬЯХ ЕШАНОКО****Мухамед Фуадович Бухурев**

Институт гуманитарных исследований – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук», Нальчик, Россия, mbf72@mail.ru, orcid.org/0000-0002-6253-4097

Аннотация. Статья посвящена выявлению особенностей образа матери в преданиях цикла о братьях Ешаноко. Женские персонажи в адыгском фольклоре, как и в устном народном творчестве других народов, одни из наиболее распространенных. В связи с этим они неоднократно становились объектом пристального изучения целого ряда ученых. Особое внимание в работах уделялось рассмотрению образов героинь эпических жанров адыгского фольклора, в частности, в сказках и архаическом героическом эпосе (Сатаней-гуаша, Адиюх, Усареж и др.). Описательно-аналитическим методом освещаются также некоторые женские персонажи историко-героических песен и преданий (Гошегаг, Гуашемако, невестка Жансоковых и др.). Исследованное ранее открывает перспективы для более обстоятельного рассмотрения генезиса и художественного своеобразия этих и других персонажей историческо-

го фольклора. Одним из них является образ матери братьев Ешаноко, которой в цикле отводится значительная роль. Этим обуславливается актуальность настоящего исследования. Основная цель работы – дать по возможности полную характеристику не только описания внешности героини, но установить методом сравнительно-типологического анализа происхождение, эволюцию и типологию данного образа. На основе существующих сюжетных каталогов, в частности указателя Антти Аарне и Стифа Томпсона, отмечаются типы сюжетов, связанных с этим персонажем.

Ключевые слова: братья Ешаноко, нартский эпос, историко-героический эпос, богатырская сказка, образ матери, мотив, сюжет.

Для цитирования: Бухуров М.Ф. Образ матери в цикле преданий о братьях Ешаноко // Электронный журнал «Кавказология». – 2023. – № 4. – С. 422-435. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-4-422-435. EDN: QSWKUF.

© Бухуров М.Ф., 2023

Дызэрыщыгъузэщи, адыгэ ІуэрыІуатэм зы жанри хэткъым анэм и образом ущримыхъэлІэу. Абы зыужыныгъешхуэ щигъутащ псальэжъхэми, псальэ шэрьуэхэми, псысэхэми, хъыбархэми, уэрэдхэми, абы щыгъуэми зэмылІэужыгъуэ куэду зэтепщиыкІыжарэ дэтхэнэ зыми бгъэдэль щхъэхуэныгъэхэмкІэ ди ІуэрыІуатэм и къулеягъыр игъэбатэу. Мы образом дэ хыдолъагъуэ анэм и гу щабагъри, и Іущагъри, къыбгъэдэкІ хуабагъри; апхуэдэу абы къыхошыж ар жъэгум и хъумакІуэу, быным и гъесакІуэ нэсу, и чэнджэцэгъуу, лъэпкъым ижъ-ижыкъ лъандэрэ къыдэгъуэгурыйкІуэ хабзэ дахэм и зехъакІуэу, уеблэмэ, бий ерум кърищыла зауэ-банэм лъэпкъыр гузэвэгъуэм щыхидзэкІэ, Іещэ къиштэу абы пэцІэувэу зэрыштыыр. А псом къикІрачи, цЫхум и къэухым зиужку мы дунейм щекІуэкІыр зыгуритгъэІуэн зэрышІидзэрэ анэм дильэгъуар ІуэрыІуатэм къыхинащ, дэтхэнэ зы лъэхъэнэми къиша нэщэнэхэмкІэ «гъэцІэрэцІауэ». Псалъэм папщІэ, пасэрэй ІуэрыІуатэм къигъэшІа образом къыхэнащ анэ лъэхъэнэм бзыльхугъэм лІакъуэм щыыгъа увыпІэр къэзыгъэлъэгъуэж Іуэхугъуэ куэд (епль: Сэтэней и образом); апхуэдэ дыдэу образом къитенащ адэ лъэхъэнэм псэукІэр щыхуэкІуэм, цЫху гъашІэм игъуэта зэхъуэкІыныгъэхэм я «нэпкъыжъэ» куэди; гулъытэншэу къанэркъым иужъкІи къэунэхуа зэдэпсэукІэм и Іэужъхэри. Ауэ ІуэрыІуатэр зыхущІекъур бзыльхугъэм, анэм ила псэукІэр, и хъэл-щэныр, и шыфэ-лІыфэр къэгъэлъэгъуэжын къудейркъым, атІэ а образом и мыхъэнэр куэдкІэ нэхъ куущ, нэхъ жыжки мэІэбэр: мыбы дышрихъэлІэ щыІэш художественнэ къалэн «и пщэ къыдэхуэуи». НэгъуэшІу жыпІэмэ, мы образыр икъукІэ сэбэпышхуэш, ІуэрыІуатэхэмкІыр щІэшыгъуэ, гъэшІэгъуэн, удэзыхъэх хъунымкІэ, хиІэтыкІыну зыхуей Іуэхугъуэр белджылы къэшІынымкІэ, абы гу лъыуигъэтэнымкІэ. Абы и щапхъэ гъуэзэджэш ЕщІэнокъуэ зэшхэм ехъэлІа хъыбархэм къыхэшыж образыр, абы и ІуэхущІафэхэр. Къапштэмэ, апхуэдэу зэрыштыыр арш мыр къэтпиштэну ди пщэ щыідэтлъхъэжари.

Адыгэ ІуэрыІуатэр джын зэрышІадзэрэ бзыльхугъэм, анэм и образом зыгуэркІэ лъэмыІса щІэнныгъэлІ дызэrimыІэр жытІэмэ, дышыуэну къышІекІынкъым. Хэти жанр цЫкІухэм (псалъэжъхэм, псальэ шэрьуэхэм, къуажыхъхэм, н.) абы щиубыд увыпІэр, хэти псысэ лІэужыгъуэхэм

къазэрышыгъэльэгъуар, хэти нарт эпосым, адрейхэм – тхыдэр зи лъабжьэ уэрэдхэмрэ хъыбархэмрэ къизэрыхэшыжыр наIуэ къащIац, абы щыгъуэми образым дэтхэнэ зы жанрми щигъуэт щхъэхуэныгъэхэр наIуэ къищIу. Ар дыдэмкIи къэхута хъуаш образыр щызетеувэм зыщIиша хъэл-щэнхэм, шыфэлIыфэхэм, нэгъуэшI Йуэхугъуэ күэдми я лъабжьэр. Мыбы и лъэныкъуэкI къэхутэныгъэ купщиафIэхэр езыгъекIуэкIахэм ящышу я цIэ къиIуапхъэш Алий А.И., Гъут И.М., Гъут Л.И., КъардэнгъущI З.П., Къудей З.Ж., Мыжей М.М., Нало З.М., Пашт М.М., Унэрэкъо Р.Б., ХъэдэгъэлI А.М., Хъут Щ.Х., ЩыпIынэ А.А., Шортэн А.Т., н.

Дэтхэнэ зы ЙуэрыIуатэхэкI лIэужыгъуэм образыр къизэригъэшIым бгъэдэль щхъэхуэныгъэр къэплъытэмэ, ЕщIэнокъуэ зэшхэм я циклым абы щигъэзащIэ къалэныр къэпиштэным и мыхъэнэри цIыкIукъым. Псом хуэмыдэу гъэбелджылыхъэшI образыр циклым зэрышызетеува, зэрызышиужья щIыкIэр, сюжетым адекIэ къипищэнымкIэ абы и ЙуэхущIафэхэм я мыхъэнэр.

Циклым къизэшIиуыдэ хъыбар, уэрэд зыбжанэм куэд-мащIэми образом дыщрихъэлI пэтми, нэхъыбэу абы зышиужьар сюжет лIэужыгъуитIырщ. Япэр ЕщIэнокъуэ Уэзырмэрэ Темыркъянрэ я адэ Атэбий фыз къизэришам тепсэлтыхъырщ, етIуанэр зэшитIым КIэфыщ и къуитIыр бий къазэрыхуэхъуар къэзыIуэтэжырщ.

Уэзырмэрэ Темыркъянрэ я адэм фыз къизэришар къизыхэшI сюжетыр къэIуэтэкIэ зэмылIэужыгъуэ зыбжанэу зэтепщиаIыжауэ адыгэ ЙуэрыIуатэм щызокIуэ, ауэ псом дежи зыхуэкIуэжыр зыщ – лIыхъужым иль ищIэжыну йожьэ, а Йуэхум здыхэтым чэнджэшгъу къыхуэхъуа бзыльхугъэр щхъэгъуэсэу къешэ, зэшитIыр зэдагъуэт. Псалъэм папщиаI, Жылэгъуэт Абрэдж (1906 г./к.) къиIуэтэжауэ щыта «ЕщIэнокъуэ Атэбий» хъыбарым [АИГИКБНЦРАН: Ф. 12. Оп. 1. П. 21-м. Пасп. № 18] къизэрыхэшымкIэ, Атэбийр и лIыгъэкIэ хэку псом цIэрыIуэ щохъу, апхуэдэу зэрыштыр и псэм темыхуэу КъуйцIыкIуокъуэ Дэгужьеийр къожьэ, ар игъэунэхууну, къарукIэ пэльэшмэ иукIыну. АрщхэкIэ занщиаIуэ пэувыркъым, атIэ Атэбийм и шынэхъышIэр гъэпщиагъэкIэ еукIри йожьэж, лIыгъэ иIэмэ, Атэбийм къисхуигъэгъункъым жыхуиIэ щIыкIуэ. Мыдреири зекIуэ къикIыжу Йуэхур зытетыр къышищIэм, иль ищIэжын мурадкIэ гъуэгуанэ тоувэ. Зигъэпсэхуу здэшылтым, пщIыхъэпIуэ ельагъу и къуэшыр Дэгужьеийм зэриукIари, дэнэ деж щигъэпщикIужами, адекIэ сыйт ищIэн хуейми. Атэбийм и мурадыр зригъэхъулIэн папщиаI бзаджагъэ хуокIуэри, Дэгужьеийм гъусэ зыхуещI, гъуэтыгъуэ ихуэмэ, лIы махъаджэр иукIыжыну. КъизэрышIэкIамкIэ, Дэгужьеийр егуэкIуауэ хъыджэбз дахэ гуэр щыIэти, ар нэгъуэшIым иратауэ къышищIэкIэ, Атэбийр щIыгъуу йожьэ, бзыльхугъэр зратам къытирихыжыну. Хъыджэбзыр къахъу къышикIуэжым, зыхэта зауэ-банэм иригъэзэшахэм мурад ящI тIэкIу загъэпсэхууну. Дэгужьеийм щхъэукуэу щIедзэ, Атэбийр зыхуеиххэр арати, мурад ещI, ар Йурихмэ иукIыну. АрщхэкIэ Дэгужьеий къизэрыгугэкIтэкъым: абы утекIуэн папщиаI, япэрауэ, зэрыпхуэукинур еzym и джатэ къудейрт, ари къипхуэIэту щытмэ; етIуанэрауэ, жей Йувым хильэфауэ щытын хуейт, ари къизэрыпщиаIенум Иэмал иIэт – жеямэ, и пэм мафIэ бзий кърихыу щIидзэрт. А псом Атэбийр щыгъуазэ зыщIыр а кърахъэжья хъыджэбзыр арщ, абы и чэнджэшхэм я фIыпщиаIи Атэбийм хузэфIокI, и къуэш

нэхъыщIэм иль ищIэжыну, езы хъыдджэбзри щхъэхуит къищIыжыну. Хъыбарыр зэриухраци, мы бзылъхугъэр Атэбийм щхъэгъусэ хуохъури, ЕщIэнокъуэ Уэзырмэсрэ Темыркъанрэ дунейм къытохъэхэр.

Дызэрыщыгъузэщи, тхыдэр зи лъабжэ лъыхъужь эпосыр, ЕщIэнокъуэ зэшхэм я циклыр зыхиубыдэр, гъашIэм и пэжым пышIэнныгъэ быдэ хуиIэш. Абы къызэщIикъуэ Йуэхугъуэхэр пэж дыдэу екIуэкIа къэхъугъэхэм епхащ, е апхуэдэр щымыIэххами, пэжым нэхъ пэгъунэгъущ. Апхуэдэу щыт пэтми, къэтхья щапхъэм къызэрыхэщи, мыбдежми псысэ тепльэ зиIэ, къэгупсысауэ зэрыщтым зы шэчи къызытумыхъэ пкъыгъуэхэми уашрохъэлIэ. Апхуэдэхэш, псальэм папщIэ, ищхъэкIэ дызытепсэлъхъауэ Дэгужьеим бгъэдэль нэщэнэхэр (и пэбзийм мафIэ къызэрырихыр, еzym и джатэмкIэ фIэкIа зэрыпхуэмыукиIынур, н.). Абы къикIрачи, Дэгужь къызэрыгуэкI цыху пэтми, и образын хэпщац пасэрай ЙуэрыIуатэм дызыщрихъэлIэ миф псэущхъэ шынагъуэхэм (иньжь, мэзылI) я хъэл-щэн. Дызэрыщыгъузэщи, мыпхуэдэ персонажхэм дуней по ЙуэрыIуатэм зыщаужьац, я ЙуэхущIафэхэмкIи зетохуэр: абыхэм я пщэ къыдэхуэ къалэныр цыхум и псэуныгъэм зэран хуэхъунырщ, нэхъыбэрэ дазэрырихъэлIрачи, «набдэ зытельым я нэхъ дахэ» хъыдджэбзыр дыгъунырщ. Псалтьэм папщIэ, «Мыхъэмэтищ» псысэм [ФАИГИКБНЦРАН: И nv. № 1037] къызэриIуатэмкIэ, зекIуэ ежьа зэкъуэшищыр иньжь щынальэм щихъэкIэ, гъэру яхъа бзылъхугъэхэм ярохъэлI, щхъэхуити къащIыж. Апхуэдэ дыдэу таурыхъ куэдым ушрихъэлIэ щыIэш хъыдджэбзыр мэзылIым идыгъуу [Адыгские сказки... 2018: 197-201]. Къапштэмэ, а къалэн дыдэрац Дэгужьеи игъэзащIэр: хъыдджэбзыр мыарэзы пэтми, кърехъэжъэр, щхъэгъусэ ищIыну.

Мыбдежым нэгъуэшI зы Йуэхугъуэми гу лъытапхъэш. Курит лIэщIыгъуэм псэуа лъыхъусэжым дежкIэ емыкIушхуэ зыпыльхэм ящышт зыгуэрым гъэпщIагъэ, хъуэщнэшыгъэ кIэлъызепхъэу, ар бий дыдэрауэ щытми, текIуэныгъэр зыIэрыбгъэхъэну. Ауэ мыпхуэдэ ЙуэхущIафэр Атэбийм щыкIэрыльым щхъэусыгъуэ иIэш. Дызэрыщыгъузэщи, Сосрыкъуэ лъыхъужьщ, ауэ и бийхэм (иньжым, Тотрэш) щапэувкIэ, абы къигъэсэбэпыр бзаджагъэрэ Iэмалрэш. Гъут I.M. зэрыхуигъэфащэмкIэ, ар къэзышар мы образыр зэрыпхасэрейрщ: мыр щызэтеувэм, цыхум и гупсысэм къызэритIасэмкIэ, нэхъыщхъэр бийм утекIуэнырт, ар IэмалкIэ зрагъэхъулIэми, къарукIэ зыIэрагъыхъэми [Готов 2018: 139]. ИужькIэ мыпхуэдэ Йуэху бгъэдыхъэкIэр емыкIуу, къемызэгъыу къальытэу хъуа пэтми, пасэрай мотивыр лъэужыншэу ЙуэрыIуатэм IэщIыб занщIэу ищIыркъым, атIэ абы и кIапэ-лъапэхэр къыхонэ. Батрэз сыйт хуэдиз лъыгъэрэ хахуагъэрэ бгъэдэмылъами, Пщы-Марыкъуэ зэрытекIуэр IэмалкIэш: ари зэрыпхуэукиIынур езы дыдэм и джатэмкIэщи, еплъын къудей хуэдэу зещIри ар зыIэргэгъыхъэ, абыкIи и адэм иль ещIэж. Ашэмэзи арац. Мыбы къыпэльэщу зы нарти хэкум искуым, ауэ Лъэбыцэжьеим зэрытекIуэр IэмалцI зещIри бийм и хэщIапIэм зрегъэхь, жэшым къотэджыжри лъыкIэ и бийр еукI. Абы къыдэкIуэу, Пщы-Марыкъуи, Лъэбыцэжьеи, иньжым хуэдэу, мэгъу зэфIэкI яIэхэш: япэм и псэр зыхэлъыр гъэпщкIуаш (езым и джатэмкIэ фIэкIа, нэгъуэшIкIэ пхуэукиIынукъым), Лъэбыцэжьеи, и щхъэгъусэм и баҳъэр къызэрыщIихуу, и уIэгъэхэр мэкIыж. А псом къикIрачи, мыбдежым лъыгъэм лъыгъэ, Iэмалым Iэмал щыпэгъэувац. КъыкIэлъыкIуэу къыжыIапхъэрачи, нарт

эпосми, лыхъужь псысэхэми нысацIэ къэшэныр лыхъужыгъэкIэ гъэнцIауэ щытын хуейщ: хыдджэбзыр «набдэ зытельым я нэхъ дахэщ», ар кыIэрхъэн папщи лыхъужь нэхъышхъэм лыгъэрэ къарурэ зытекIуадэ гугъуехь куэдым пхыкIыфын хуейщ. Дызриплъа хыбархэм тепщиыхъмэ, мы псори Атэбийм и фыз къэшэкIэ сюжетым пасэрей IуэрыIуатэм кыIэпихауэ жыпIэ хъунущ.

Езы хыдджэбzym и образым и гугъу пищымэ, мыри и къалэнкIэ хуэдэш IуэрыIуатэм и пасэрей лъэхъэнэм зыщызужьяхэм. Псысэхэм, нарт эпосым дызышрихъэлIэ бзыльхугъэхэр я IуэхушIафэкIэ зэбгъапщэмэ, образ лIэужыгъуэ зыбжанэ къыхэбгъэкI хъунущ. Дэ зэгуэр дыхушIэкъуауэ щытащ лыхъужь псысэкIэ дызэджэ жанрым къыхэшыж бзыльхугъэ образхэр я IуэхушIафэ елтытауэ лIэужыгъуэ зыбжанэу зэххъэшыдгъэкIыну [Бухуров 2015: 72-86]. Апхуэдэ зэгъэпщэныгъэм дызыхуиша гупсысэхэр мыбдежми къышысэбэпыну къиттохъур. Псалъэм папщиэ, лIэужыгъуэ щхъэхуэу къыхэбгъэкI хъунущ лъэпкъ куэдым я IуэрыIуатэм дызышрихъэлIэ, «Иллиадэм» къыхэшыж Еленэм къалэнкIэ пэгъунэгъу нысацIэхэр. Мыпхуэдэхэм пыухыкIауэ мурад гуэри яIэкъым – лыхъужым и фIи и Iеи зэрахуэркъым, ауэ нэгъуещI щалэм дехъэхри, абы и гъусэу мэкIуасэр. Ауэ, апхуэдэу щыт пэтми, сюжетым адэкIэ зиужынымкIэ мыбы и IуэхушIафэхэм мыхъэнэшхуэ яIэш. Лыхъужь нэхъышхъэр абы и лыхъуакIуэ йожъэ, лъэпо-щхъэпо куэдым хуозэ, икIэм-икIэжым лым епцижа цыхубзыр хокIуадэри, щалэм нэгъуещI, игъашIэ псокIэ къихуэпэжын щхъэгъусэ егъуэтых. Адыгэ IуэрыIуатэм абы и щапхъэу къыхэпх хъунущ 1889 гъэм Къашэж Талиб къиIуэтэжауэ Л.Г. Лопатинскэм «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа» тхылъым и XII къидэ-кIыгъуэм къитридауэ щыта псысэр [Фольклор адыгов...1979: 362-389].

ЕтIуанэ гупыр пелуаныгъэ зыбгъэдэль бзыльхугъэ-зауэлIхэрщ. Мыбыхэм зэрахабзэши, цыхухъу Iещэ-фащэ зыпщIэхалъхъэри, щхъэусыгъуэ гуэрхэмкIэ (и адэм, и дэльхухэм яль ящIэжыну, биидзэм пэувыну, н.) йожъэхэр, я мурадри зыIэрагъыхъэр. Мыбдежым нэхъышхъэрачи, а мурадыр езыр псысэм къышыIуэтами, е «гъэпщIуауэ» щытми, псом дежи зыхуэкIуэжыр зыщ: езыхэр батырши, къизэрыгуэкI цыхухъу щхъэгъусэу къыхах хъуркъым, атIэ къалыхъузхэр лыгъэрэ къарукIэ къапэлъэшырщ. Апхуэдэр лыхъужь нэхъышхъэм поуври йозауэ, зекIуэм дожъэри и зэфIэкIыр зргъэлъагъу – сыйми и лыгъэр здынэссыр егъунэхури, езым къефIэкIмэ, щхъэгъусэ ещI. ИужькIэ батрагъыр фIокIуэдри, къизэрыгуэкI унэгуащэу унагъуэм йотIысхъэж.

Ещанэ лIэужыгъуэр ар лыхъужым къигъуэту, абы щыгъуэми, ищхъэкIэ зэрыжытIам хуэдэу, лыгъэрэ къарурэ текIуадэу, къишэн хуейрщ. Лыхъужь псысэми, нарт эпосми мыпхуэдэхэр хэт пыщIагъ, щыщIагъ дунейхэм, хэт щIэплъыпIэм адэкIэ, хэт хитI зэхуакум, хэт дыгъэ къышIэкIыпIэм (къухъэпIэм), хэти къуршиблым адэкIэ щыIэщи, абы щыгъуэми языныкъуэхэм деж ар щхъибл зыфIэт иныжым, зи бгъэгу маисэ мэзылI шынагъуэм, Уээрэдж Ябгэм, н. ар гъэрү яIыгъщи, лыхъужыр макIуэ, гъэрмэ, къатрехыжри, къешэ. Къапщэмэ, нэгъуещI «дунейм» ар зэрыкIуэри, гъуэгуанэм щрихъэлIэ лъэпо-щхъэпохэм зэрыхрыкIыфри – ахэр псори гъэунэхуныгъещ. Абы къикIраши, мыпхуэдэ цыхубзыр езыр лыхъужь нэхъышхъэм пэуву емызауэми, ар егъунэху: зыдигъуа миф псэущхъэм пэльэшту хуит къэзыщIыжыфырщ абы щхъэгъусэу

къыхихыр. Ауэ қуәдрэ къышыхъу щыІәш, сый хуәдэ къарурэ лыгъэрэ бгъэдэмъильами, лыхъужыр бийм пэмъильәшү. Апхуәдәу щыщытми щхъэусыгъуэ иІәш: бийм текІуэныр тыншу зэфІәкІмә, ІуәрыІуатәхәкІыр гъәшІэгъуэн, удэзыхъэх хъуркъым; бийм и зэфІәкІыр нәхъ иныху, ар нәхъ шынагъуэ щытыхункІэ, лыхъужъ нәхъышхъэм и лыгъэри, и ІуәхушІафәри Іета мәхъу – мопхуәдиз къару, зэфІәкІ зиІәм ар польәшыф. Псысә куәдым къазәрыхәшымкІэ, лыхъур бий шынагъуэм поуври еzym и зэфІәкІкІэ, и къарукІэ польәшыр. Ауэ къышыхъу щыІәш, мы хыиджәбзым и дәІәпкъуныгъэ, и чәндҗәш хәмыльу ар абы къышемыхъулІэ. Гъэрү ялыгъ пращәм ешІэр бий шынагъуэм и тІасхъапІэр (языныкъуәхәм деж бийм фызыхшиІурэ и ажалыр зыхәлтыр кърегъэІуатә), иужькІэ ар лыхъужырм хуеІуэтәжри трегъакІуэ, апхуәдә щыкІәкІи щхъэхуит зыкърегъәшІыж.

«Къарэльякъуищ» псысәм иныжым (Емынәж) хыиджәбзыр едыгъу. Лыхъужыр йожъэ, ар къытрихыжыну, арщхъэкІэ дыгъум пәләшыркъым, тельиджагъ зыбгъәдәль шы иІәщи. Хыиджәбзым иныжым апхуәдәш къыздрихар кърегъэІуатәри, лыхъужырм жреІыж. КъызәрыщІәкІымкІэ, апхуәдәш зиІэр хитІ зэхуаку щыпсәу нәжъгъущыдзэрш, жәшицкІэ и шыр мыкІуәдІауэ хуебгъәхъумә, къуитыну арщ. Лыхъужырм ар хузәфІокІ, шыри къыІэрохъэ. А шым тесу иныжым хегъашІэ, хыиджәбзри щхъэхуит къещІыж [Адыгские сказки... 2018: 72-78, 79-89]. Зәрынәрылъагъущи, ищхъэкІэ зәрыжытІауэ, ЕшІэнокъуэ Атәбийм Дәгужым и ажал зыхәлтыр къыжезыІэр мы иужьрейм къихъ хыиджәбзырш:

«Ар иджыри жеина щыкІәйым. И пәбзиймкІэ хъуаскІэ кърихыу хуемыжъауэ, букІыну утегушхуэ хъунукъым. Ар зы. ЕтІуанэр ару, уи джатәм абы и щхъэр пиупицІынукъым. Абы и щхъэр пиупицІын Іәшә еzym ибг ищІа джатә закъуэм фІәкІа щыІәкъым. Ар тІу. Ещанэр ару, абы и джатәр къыпІәрыхъа нәужь, къепІәтурә гъэунәху: уи натІәпәм нәхърә нәхъ лъагэІуэу къуумыІәтыфмә, зыумыпцитыххи нәхъыфІиц, зупицым – упәльәшынукъым. А Іуәхугъуицири бгъэзащІэу уеуа нәужъкІи, умыбәләрүгъ: и щхъэр пымыттыжуи къозеуэнуиц» [Адыгский фольклор 1969: 79].

ЕшІэнокъуэ зәшхәм я анәм бгъәдәль нәщэнәхәм нәхъыбэр псысәхәм зыщызужья бзылъхугъэм и образым кыбгъәдихауэ жыпІэ хъунущ. Гу зылтытапхъэрачи, мыбы зыщишар хъэл-щэн, шыфәлІыфә, ІуәхушІафә къудейркъым, атІэ образыр зәпха сюжетыр езыр зәрыщыту циклым къигъесәбәпац. Хыыбарым и пкъыгъуәхәмкІэ къызәрыщхъәщыкІышхуэ щымыІэу мыр Анти Аарнерә Стиф Томпсонрә я дуней псо сюжет гъэльагъуэм (адекІэ АТ) [Thompson 1961] дызыщрихъэлІэ АТ 302 сюжетым тохуэ. Хыыбарми псысәми – тІум дежикІ бзылъхугъэр гъэрү яхъ; бийм и тІасхъапІэр хыиджәбзым къещІэ; ар лыхъужырм хуеІуатә; а чәндҗәщхәм тету лыхъужыр токІуэ; хуит къишІыжа хыиджәбзыр щхъэгъусә хуохъу.

Псысәм, пасәрэй эпосым куәдым къыІәпиҳа пәтми, ЕшІэнокъуэ зәшхәм я циклым образыр къышыхыхъэкІэ, зәхъуәкІыныгъэ гуэрхэр имыгъуэту къанәркъым. А псом щыщу нәхъышхъэу къэтлтытәрачи, мы хыыбархэр зыхиубыдә эпос ләужыгъуэм и «хабзәхәм» мыри къигъэтІәсац; псысә тепльә зиІэ пкъыгъуәхәр гъашІэм и пәжым нәхъ пәгъунәгъу ищІаш. Псысәхәм, нарт

эпосым деж образыр пасэрей гупсысекІэм и хуамәбжымәхэмкіә гъэнщлаш. Псалъэм папщіә, еджагъешхуәхәм зәрыхуагъәфащәмкіә, пасэрехәм я гугъэт, щіәплъыпІэм адәкіә щыІэр нәгъуәші дунейуә [Пропп 1986: 83-87]. Апхуәдәт «псым адрыщіри», «къуршиблым адәкіә» щыІери, хы щІагъри, щы щІагъри, н. ІуэрыІуатәм зәрихабзәши, лыхъужь нәхъышхәм хуәдә дыдәу, и къәшәнри ад-рехәм къашхәещегъекі: апхуәдә дахагъ зыбгъәдәль бзыльхугъә нәгъуәші дунейм теткъым, ауә а зыри мы щыпІәхәм щыІәкъым, атіә нәгъуәші дунейш. Уэзырмәс и анә хъунур набдзә зытельым я нәхъ дахә хъыдҗәбзәш, псы щІагъым щыпсәу зәшиблым я шыпхъущ [Нарты... 2017: 23-24]; Батрәз и адә Хъымыш и щхъәгъусәр испы щынальәм къреш [Нарты... 2017: 163-173], н. Лыхъужь псысәхәрачи, ахәри апхуәдәш: Псалъэм папщіә, «Мыхъәмәтиш» псысәм [ФАИГИКБНЦРАН: Инв. № 1037]) хъыдҗәбзыр дыгъә къышІәкІыпІэм щыІәш, дунейр къигъеунәхуу апхуәдәш. А щытыкіә псор Атәбий и къәшәнным бгъәдәлъижкъым, атіә къызыхәкіар къызәрыгуәкі унагъуәш, лы щраткіи ха-бзәм тету и нәчыхъир ятх, щрахъәжъекіи пхъэр кіәлъаутІыпш, н. Ауә мыбдежми нәхъапәм зәфІеува образ къәгъәшІыкІэм, сюжет ухуәкіәм Іуэры-Іуатәр иджыри тетын хуейши, дызытепсәлъыхъа нәщәнәхәм хуәдә, ауә гъащіәм и пәжым пәджәжу бгъәделъхъә. Псалъэм папщіә, зи «нурымкіә дунейр къәзыгъеунәху» дахагъым и пІәкіә, мыпхуәдә щапхъәкіә егъәбелджылы:

«Дәгүжьеим фызу къишәну мурад хүиІәу зы хъыдҗәбз щыІәт, «хәкум исым я нәхъ дахә, я нәхъ дәгъуә» хужаІәу» [АИГИКБНЦРАН: Ф. 12. Оп. 1. П. 21-м. П. № 18].

«Нәгъуәші дунейм» щыщхәм къашхәещыкІыу, мыр зыщыпсәур адигә хәкурш. Ауә, пасэрей ІуэрыІуатәм и хабзәмкіә фыз къәшәнным лыхъужыгъә пышІауә щытын хуейши, мыбдежым абы мыпхуәдә къәуэтәкіә иІәш: хъыдҗәб-зым хъаныкъуәм нәчыхъ хурагъетх; щашәжкіә, Дәгүжьеимрә Атәбиймрә ятоуә-ри хъаныкъуә фызышәр зәбграфу, пхъэрхәр зэтраукіери хъыдҗәбзыр кърахъәжъә. Атәбийм ар къызәрыІерыхъәм и гугъу пшыымә, зәрыжытІауә, мы хъыдҗәбзми, псысәхәм къахәещыжхәм хуәдәу, лыхъужым и лыгъәр здынәсыр къигурыІуа нәужъ, бийр зәрыхигъәшІәнумкіә абы чәндҗәш ирет. Атәбийми абы тету и къуәшым ильри ещІәж, хәку псом нәхъ дахәу ис бзыльхугъәри щхъәгъусәу къешәр.

Кіәфыщ и къуитІымрә ЕщІәнокъуә зәшхәмрә бий зәрызәхуәхъуам теухуа хъыбарым анәм и образыр къызәрыхәщым тепсәлъыхъыни мыхъәнәшхуә иІәш. 1946 гъәм Джәурдҗий Шамысә къиІуэтәжауә щыта «ЕщІәнокъуитІымрә Кіәфыщ и къуитІымрә бий зәрызәхуәхъуа щыкІәр» [АИГИКБНЦРАН: Ф. 12. Оп. 1. П. 21-м. П. № 6] хъыбарым и вариантым къызәрыхәщымкіә, ЕщІәно-къуитІыр Джылахъстәней щыпсәурт, Кіәфыщ и къуитІыр Къәбердеишхуәрт. Я щІәхәмкіә, я лыгъә телукІа хъыбархәмкіә зәрышІә мыхъумә, ахәр ІуэхукІә зәрихъәлІәу зәрыгъеунәхуатәкъым. Зәгуәрим ЕщІәнокъуә зәшхәм я анәр и дәлъхум фыз къишауә нысаптә кІуәрт. Гъуәгум абы Кіәфыщ и къуитІыр къышрихъәлІаш. Гуашәр еджәри ахәр зыбгъәдишащ, шхын, махъымә иІыгъти, иригъәфахәш, иригъәдзәкъахәш. Ауэрә, фызыжъыр ЕщІәнокъуитІым я анәу зә-шишІым къышашІәм, «ЕщІәнокъуәх леикI ягъәгъуркъым, леикI яхыркъым», – жаІәри, фызыжъым и напәм джатәкіә еуәри ираупщІаш, езыхәри я гъуәгу тे-

увэжац. Апхуэдэ лейр дауикI ЕщIэнокъуитIым ягъэгъунутэкъым, яль ящIэжын КIэфыц и къуитIыр къалъыхъуэу щадзац.

Зэрынэрылъагъущи, КIэфыц зэшитIым емыкIушхуэ цIыхубзым кIэлъызрахъац. Мы Iуэхугъуэм и пэжагъым теухуауэ тегъэшIапIэ пщIы хъун ди лъэхъэнэхэм къэсакъым. Апхуэдэу щыщыткIи, ильэс щэ бжыгъэ ипэ екIуэкIам щхъекIэ «пэжщ» е «пщIыщ» хужыпIэныр къезэгъыу къышIэкIынкъым, ауэ бзыльхугъэм, псом хуэмыйдэжу анэм, зи ныбжь хэкIуетам, лъэпкъым кIэлъызрихъуэу щыта пщIэ-нэмисым, хабзэм тепщIыхъмэ, апхуэдэр пэж дыдэу къэхъуар фIэш щIыгъуейщ. Псалтьэм папщIэ, адигэ хабзэр зыджа Бгъэжъинокъуэ Б.Х. и къэхутэнэгъэхэм къазэрыхэшымкIэ, дэтхэнэ зы цIыхухъуми и къалэнт бзыльхугъэр ихъумэн хуейуэ; лэжыгъэ хъэльэ игъэзащIэу ирихъэлIамэ, дэIэпыкъун хуейт; цIыхубз щыту хъэлыншэу зыпщIыныр, псальэ гуемыIу жыпIэныр нэхъ емыкIушхуэу къалъытэхэм ящыщт; ар блэкIмэ, къэтэджхэрт; гъуэгум щрихъэлIамэ, и гъуэгу зэпаупщIыртэкъым, Иэмалыншэмэ, дэкIуэтэнхи хуейт; сыйт хуэдэ Iуэхури зэтриуIэфIэжыфырт, уеблэмэ, абы и хъэтыркIэ зэзэуэну зэпэувайтIыр увыIэжхэрт; ар жъэгу пащхъэм и хъумакIуэт, бын-унагъуэм я гъэсакIуэт, чэнджэшгъут, н. [Бгажноков 1978: 51-59]. Ауэ, апхуэдэ хабзэ ткIийхэм тетынным ипIэкIэ, КIэфыц и къуитIым фызыжъым и нэкIум уIэгъэ традзэ. Абы щыгъуэми апхуэдэ щIэпхъэджагъэр зезыхъуэу хъыбарым къыхэшыр хэт? Ар курыт лIэщIыгъуэм щыIа лIыхъусэжъым и дамыгъэу, адигэ хабзэм и зехъакIуэу, лIыхъужыгъэм, хахуагъэм и щапхъэу щытын хуейр арщ.

«Къэбэрдейм цеипхъэжь джанэр зэрыщаха щIыкIэр» [АИГИКБНЦРАН: Ф. 12. Оп. 1. П. 21-н. П. № 11] хъыбарым къизэрышыгъэлъэгъуамкIэ, адигэхэм зекIуэ ежъэну дээ щызэхуашэсым, нэхъ лIыгъэ, зэфIэкI зиIэу къыхашыпыкIа лIыхъужъхэм КIэфыц и къуитIри хагъэхъат, зэрышыгугъахэуи къышIэкIат. Вариант зыбжанэм къазэрыхэшыжымкIэ, кърымыдзэм шхынкIэ ахэр ягъэблэ-рыгъу яукIын мурад щащIам, къизэрелам абыхэм я фIыгъэ хэлтэ; зекIуэ щыкIуэкIэ, ахэр шуупэш, бийм хуэзэмэ, я псэ емыблэжу пэщIэувэн хъэзыру, апхуэдэ дыдэуи къыщыкIуэжкIэ шуукIэш, къакIэлъыпхъэрхэм зыхуагъэзэну; лъыщIэж къапэшыль пэтми, хабзэм тету зызэтрауIэфIэхэр, зекIуэ щIежъяр лъэпкI Iуэхуши. АтIэ, сыйту пIэрэ апхуэдэ хабзэншагъэ зрахъуэу хъыбарым мы лIыхъужъхэм щIакIэрильхъэр? ДызэригугъэмкIэ, абы и жэуапыр къышылъыхъуэн хуейр IуэрыIуатэм и образ къэгъэшIыкIэм, а IуэрыIуатэр езыр удэзыхъэх зэрищI художественнэ Иэмалхэм я дежщ.

Пасэ дыдэу къэунэхуа жанрхэр тегъэшIапIэ пщIымэ, ижь-ижыыж лъандэрэ зэтригъэувауэ IуэрыIуатэм къыдогъуэгурлыкIуэ образ гъэгъэшIыкIэ щхъэхуэ, дэтхэнэ зы псальэжьри, къуажыхъри, псысэри, уэрэдри, хъыбарри удэзыхъэх зэрищI Иэмалхэр. Мы иужьрейхэм хуэдэу щытыфынущ сыйт хуэдэ Iуэхугъуэри – пасэрэй гупсысэкIэжъхэм къашауэ къэунэхуа мотивхэри гъашIэм пэжу къышыхъуахэри.

Дызэрышыгъуазэщи, IуэрыIуатэм деж гъашIэм и пэжымрэ къэгупсысамрэ зэрызэхуаштыр къэхутэнным еджагъэшхуэхэр яужь зэрихъэрэ куэд щIаш. В.Я. Пропп зыхуэкIуа гупсысэхэм тепщIыхъмэ, гъашIэм и пэжым зыгуэркIэ емыпхауэ, щхъэусыгъуэншэу зы Iуэхугъуи IуэрыIуатэм къыхыхъэркъым. КъэхутакIуэм къыжиIахэм дригъуазэмэ, къизэрыгупсысам зы шэчи къызыту-

мыхъэ қуэдым я лъабжъэр пэжым зыгуэркІэ йокІуалІэ. Псалъэм папщІэ, псысә қуэдым къазэрыхъымкІэ, мыІэрысә (е нэгъуэшІ къекІыгъэ гуэр) цЫхубзым ишха нэужь, уэндэгъу мэхъури, лъыхъужь нэхъышхъэр дунейм къитохъэр. ДауикІ мыр зэрыпцЫм зыми зы шэчи къытихъэркым, ауэ ар къызгурыІуэр зи къеухъым, зи зэхэшІыкІым зиужъа, дунейм щекІуэкІым щыгъуазэ хъуа цЫхурщ; пасэрехэм ар яфІэш хъурт, а мыІэрысәхэр зыптыт жыгым ахэр сабийни къалтытэрт [Штернберг 1936: 440], В.Я. Пропп зэритхымкІи, а пхъэшхъемышхъэм бгъэдэль мэгъу къарум и фІышІэкІэ, ар ишхмэ, быныфІэ хъуну цЫхум и гугъэт [Пропп 1976: 210]. Араши, зэгуэр пэжу щыІа фІэшхъуныгъэр лъабжъэ хуэхъуаш щапхъэу къэтхъа дуней къитехъэкІэм. Ауэ иузыкІэ апхуэдэ фІэшхъуныгъэхэр цЫхум бгъэдэмылъыж пэтми, ІуэрыІуатэм ар ихъумащ, хиІэтыкІыну зыхуей лъихъужь нэхъышхъэм гу лъуигъатэу – ар къызэрыгуэкІым, дуней къитехъэкІэкІэ адрейхэм къащхъэшокІри. А къалэн дыдэр ягъэзащІэу мыхэр псысэм икІри тхыдэр зи лъабжъэ эпосым хыхъаш, уеблэмэ, пэж дыдэу дунейм тета цЫхум и образыр зэрыхайэтыкІ художествен-нэ Іэмалу къагъесбэп хъуаш. Псалъэм папщІэ, тхыдэм зи цІэр къыхэна Къезанокъуэ Жэбагы ІуэрыІуатэм мыр кІэрельхъэ, адрейхэм къахигъэбелджылыкІын папщІэ:

«Къезанокъуэ Жэбагы лыжь-фызыжь быныниэм къальхуац, блэ къеишэкІауэ» [Сказания о Жабаги... 2001: 53].

Нэхъыбэу лъэпкым щызэшІэлъыса вариантахэм ипкъ иткІэ жыпІэмэ, Жэбагы нэчыхыншэу къалъху, ар щІахъумэн папщІи пишыІэм бацэм кІуэцІыльу яхъри мэлхъуэхэм кІэшІадзэ, щІэнныгъэлІхэм къызэрахутамкІэ, уэркъ унагъуэм къыхэкІауэ щыт пэтми.

А псом къикІраши, ІуэрыІуатэр зыхущІэкъур зэгуэр цЫхум хэлъа фІэшхъуныгъэр къэГуэтэжын къудейркым, атІэ ар къигъэсбэпурэ и къэгъэшІыгъэр «зэригъэшІэрэшІэннырщ». Апхуэдэхэш цЫхухэм ирагъэкІуэкІыу щыта дауэдапщэхэри, зэрахъэу щыта хабзэхэри. Мыхэр псысэм «къызэригъэИэрыхуэри» В.Я. Пропп къипшытуа щытащ [Пропп 1986: 4-21]. ЩІэнныгъэлІым а зэхущытыкІэхэр лІэужыгъуишу зэшхъэшегъэкІыр: 1) дауэдапщэр е хабзэр зэрыштыта дыдэу псысэм къигъэсбэпу; 2) зэрыштыт дыдэу, ауэ и зы пкыыгъуэ гуэрым зригъэхъуэжу; 3) зэрыштытын хуейм пэгъэувауэ.

Нарт Щауей шу гъусэ иІэу гъуэгу тету, зы шу къахуозэ. КъызэрышІэкІымкІэ, ар езы Щауей деж щыхъэшІэну къакІуэу арт. ХъэшІэм кІэлъызрахъэ хабзэр арати, сый и лъэныкъуэкІи абы пщІэ хуэшІыпхъэ Щауей къигъанэркым: и щхъэ Іуэху къегъанэ, егъэзэжри и хъэшІэр сый и лъэныкъуэкІи (и шхынкІи, зышІэсынкІи, н.) зыхуей хуэзэу егъэхъэшІэ, зекІуэм къышриджэкІи, здишэмкІэ щІэмүупщІэу дошэс, псээзпыльхъэпІэм хъэшІэр щихуэкІэ, еzym и гъащІэм щымысхъу, хъэшІэм и дэІэпкъуэгъу мэхъу, гъэгуванэм хъэшІэм и унафэм, чэнджэшым тетщ, н. Арат хабзэм къигъэувыр. Ауэ а хабзэм и зы Йыхъэ зэрыштытын хуэмейм хуэдэу мыбыхэм я ІуэхушІафэм хыдолъагъуэ. Ар я шхэкІэрщ. ХъэшІэм жэш къэс зы мэл псо, и шым Іус къэпрэ мэкъу Іэтэрэ ишхынуш, апхуэдэ дыдэу абыхэм апхуэдиз яшхуу шхэгъу яІэн хуе-йщ. Дызэрышыгъуазэщи, лъэпкым нэхъ емыкІуу къильытэхэм яшыщт цЫхур ныбаблэу щытыныр: сый хуэдизкІэ мымэжэлПами, абы шыІэнныгъэ хэлъын ху-

ейт – гужъеяуэ е нэхъыжыр япэу ерыскым щыхэбэнум емыжъэу шхынным епхъуэныр хабзэншагъэт. Ауэ ЙуэрыIуатэм абы и мыхъэнэр ехъуэж, и лыхъужыр кърихигъэшхъэхукыну – егъелеяуэ шхын куэд шхыныр батырагым и нэщэнэш. Апхуэдэ дыдэ мыхъэнэ иIэш женими. Жейнэдыр игъащиIеми цыхум я фIэауанц. Ауэ Щауей и хъэшIэр мэгъуэлъри зимыгъазэу мазэкIэ мэжей, сый щхъэкIэ жыпIэмэ батырши. А псор зыхузыфIэкIыр езыр цыхубзу кыщIокI, и шымрэ езымрэ я шхэгъухэр езы Щауейрэ и шы Джэмымдэжымрэш. Мыбдежым образ къэгъэшIыкIеращи, ипэм деж лыхъужыр фейцейуэ хуэпащ, и шыр уэдыкъуаш, егъелеяуэ ерыскыншхуэ яшх, ауэ икIэм деж зыкъызэкъуахри нэгъуэшI зыгуэрми дэдмылъагъу лыхъужыгъэрэ хахуагърэ къалтыкъуокI [Нарты... 2020: 465-481].

Нарт эпосым нэхъыбэ дыдэу зыщызужьяхэм ящыщ зыщ Бэдынокъуэ нартхэм къахильхъа хабзэфIым теухуа хъыбарыр. Абы къызэрхэшыжымкIэ, нартхэм хабзэу яхэлът, жы хъуар Жыгъеибг яхърэ щадзыжу. Еджагъэшхуэхэм я къэхутэныгъэхэм тепщиIыхъмэ, пэж дыдэу мыпхуэдэ хабзэ гуэр пасэ зэман жыжъэм лъэпкъ куэдым зрахъэу щитащ. Ауэ ди ЙуэрыIуатэм ар къызэрхэшыжым къикIыркым, апхуэдэ хабзэ адыгэхэми яхэльяуэ: нобэкIэ абы и тегъэшIапIэ гуэри щыIэкъым. Пэжш, зэ еплыгъуэкIэ а хабзэр зэрекIуэкIыу щытар ди нэгу къышIигъэувэжыну хъыбарыр пыльу къыштохъу, абы щыгъуэми Жыгъеибг фIэщыгъэцIэр зэрихъэу ди Къэбэрдей щIынальэми, КIахэми бгы итиш. Ауэ, ищхъэкIэ къэтхъа щапхъэхэм хуэдэуи, мы мотивым и къалэн нэхъыщхъэр а хабзэжыр къэIуэтэжыншкым, атIэ ар лъабжьэ ищIкIэрэ Кавказым ис лъэпкъхэм апхуэдизу ягъэльяпIэ нэхъыжым пшIэ хуэшIыныр къыхигъэбелджылыкIыну, абы гу лъуигъэтэну арш [Гутов 2009: 47]. Абы къидэкIуэу, хъыбарым зэрыжиIэмкIэ, хабзэжыр япэу нартхэм захезыгъанэр Бэдынокъуэш, апхуэдэу щыщыткIи, мы лыхъужым и цIэри абыкIэ Иэта мэхъу. Сюжетыр лъэпкъ куэдым зэIэпахыу яхэльхэм щыщш. Абы и щыхъэтш Анти Аарнерэ Стиф Томпсонрэ псысэ сюжетхэм хузэхалъхъа дуней псо сюжетгъэльагъуэр. Абы мыр АТ 981 бжыгъэмкIэ къышыгъэльэгъуаш. Дызэрыщыгъуазэши, мыпхуэдэ сюжетхэм я лъапсэм къышыщIидзэр къэхутэжыгъуейш: зы щыпIэ гуэрым къышежъэу, зэIэпахыурэ псом я дежи щызэльэшIыса, хъэмэрэ лъэпкъхэм къакIуа гъуэгуанэр зэрызэшхым къыхэкIыу, зэхуэдэу псом я дежи къышыунэхуа – зэхэгъэкIыгъуейш. Ауэ, дауэ щымытами, ди ЙуэрыIуатэм хэтш, нэхъыбэ дыдэу зыщызужьяхэми ящыщ зыщ – эпосым и мызакъуэу, псысэхэми куэду ущрохъэлIэ. Дызытепсэльыхъ Йуэхугъуэм тIэкIу дыкъыткIами, мы щапхъэхэм белджылы къашI, пасэрэй хабзэр адыгэ ЙуэрыIуатэм къызэригъэсэбэп щIыкIэр, арш В.Я. Пропп къыхильхъа гупсысэм къызэритIасэр.

ЕщIенокъуэ зэшхэм я анэм и нэкIур зэрауIэ мотивми и къалэнэр арш. ЙуэрыIуатэр къэзыгъэшIа лъэпкым къигуроIуэ апхуэдэ щIэпхъэджагъэ блэжымэ кърикIуэнкIэ хъунур, ауэ ар хъыбарым хельхъэ, КIэфыщ и къуитIым яIэшIэшIауэ. Мыр хуэбгъадэ хъунущ В.Я Пропп зи гугъу ищIа ещанэу къыхигъэкIауэ ЙуэрыIуатэм хабзэр къызэригъэсэбэп щIыкIэм – хабзэр зэрыштын хуейм мыр пэгъэуващ. Къэхъун хуэмей, щыIэн хуэмей къэхъуаш. Хъыбарым щIэдэIум абы занщIэу гу лъетэ, егъэпIейтей, адэкIэ къэхъунур

зригъэшІэнуи хуопабгъэ. Мис апхуэдэ художественнэ къалэн и пщэ къыдохуэ зи гугъу тшы Іуэхугъуэм.

Абы къыдекІуэу, КІэфыщ зэшиитІым я ІуэхущІафэм мыхъэнэшхуэ иІэш, сюжетым адэкІэ зиужынымкІи. ЕшІэнокъуитІри КІэфыщ и къуитІри Кърымым щэкІышэ кІуа шуудзэм зэдыхэтищ, льышІэжыныр къапэштыль пэтми, ахэр зэбий пэтми, пщІэ нэмис я зэхуаку дэлтищ, зыр зым и щІэгъэкъуэнщ. А щыкІэмкІэ ІуэрыІуатэм аргуэру еІэт лъэпкъым хэлъя нэгъуэшІ зы зэхуштыкІэ хабзи: бгъэгъу мыхъун Іуэхугъуэ лъэпкъитІым къалъыкъуэкІами, шыІэнныгъэр псом я щыІу къакІуэрт; нэхъ емыкІу дыдэхэм ящышт зыгуэрым, ар льыкІэ бийр арами, щэхуу, бэлэрыгъяуэ утеуэу, хуэтыкъуауз гъэпцІагъэкІэ утыку ившэу хэбгъэшІэныр. АдэкІэ мы Іуэхугъуэм теухуауз циклым дызышрихъэлІрачи, жылэм я фІэпсэкІуэдщ апхуэдиз лъыхъужыгъэрэ хахуагъэрэ зыбгъэдэль лъыхъусэжъхэр льы щІэжыным зэрытекІуэдэнур. ХэкІыпІэу къалтытэу аргуэру зызыхуагъазэр адигэ хабзэрщ – къуэ щынным пышІауэ щыНарщ. Нэхъыжъхэм я унафекІэ, ЕшІэнокъуэ зэшхэр дэмысу, КІэфыщ и къуитІир яшэри фызыжъым йольІу, ящыа мыхъумышІагъэр мы иужьрейхэм къахуигъэгъуну, Иэмал иІэмэ, бын къицІыну. Фызыжъими кыгуроІуэ лъыхъужыгъэкІэ псыхъя лъыхъусэжъхэр зэІущІэмэ, льы гъажэ гуашІэ къызэрыхъунур, абы папшІэкІи арэзы мэхъу. Зэрыхабзэти, КІэфыщ и къуитІир ЕшІэнокъуитІым я анэм и бгъэм ІупекІэ лъагъэІес, а щыкІэмкІи ар къэзыльхуа анэм пэлтыта мэхъу. А псом къагъэлъагъуэ анэм, анэ быдзышэм нэхърэ нэхъ лъапІэ, абы епцІыжыным нэхъ икІагъэ лъэпкъым дежкІэ зэрышымыІэр. (Къани- болэт и цІэр ИейкІэ уэрэдым къыхэнащ, илэжъя мыхъумышІагъэр, быдзышэм зыдефа Андемыркъан Иещэ-фащэншэу гъэпцІагъэкІэ бий утыку иришэу зэрыгъэуکІар, зэрыльэпкъуу ягу щыхъати). Пэжщ, хъыбархэм къазэрыхэшымкІэ, ЕшІэнокъуитІир я анэм егъасэ, псэм япэ напэр ирагъэшын хуейуэ, лъыгъэм, хахуагъэм, лъыхъужыгъэм къахыну псор кърагъэхыну, абы щыгъуэми, анэхи гумашІагъри къылтыкъуокІ: КІэфыщ зэшиитІым кърашІар гъэгъугъуейми, абы ирегъэхри къуэ къещІ, апхуэдэ щыкІэкІи ахэри езым и къуитІри льы гъэжэним пІэшІэ ешІ.

ЖытІа псом къарыкІрачи, ІуэрыІуатэр псальэ гъуазджэм и зылІэужыгъуэу щыщыткІэ, и къэгъэшЫгъэхэр гум дыхъэу, псэр дихъэхыу щытын хуейщ. Абы тетщ ЕшІэнокъуэ зэшхэм ехъэлІа хъыбархэри, икІи а мурадыр «къехъулІэн» папшІэ, абыхэм «зыхуагъазэр» ижь-ижылж лъандэрэ лъэпкъым къыдэгъуэгурыйкІуэ образ къэгъэшЫкІэм, сюжет ухуекІэм. Апхуэдэ щыкІэкІэ анэм и образри циклым щызэтеувауз жыпІэ хъунущ.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

Адыгские сказки... 2018 – Адыгские сказки. В 2-х т. Т. 2: Волшебные сказки [на адыг. яз.: Адыгэ таурыхъхэр. ТомитІу. 2-нэ т: Тельыдже таурыхъхэр] / Сост. Ж.Г. Тхамокова (Браева). – Нальчик: Ред.-изд. отдел ИГИ КБНЦ РАН, 2018. – 592 с.

Адыгский фольклор 1969 – Адыгский фольклор [на адыг. яз. Адыгэ ІуэрыІуатэхэр]. В 2-х т. Т. 2 / Сост. З.П. Кардангушев. – Нальчик: Эльбрус, 1969. – 285 с.

АИГИКБНЦРАН – Архив Института гуманитарных исследований Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук.

Бгажноков 1978 – Бгажноков Б.Х. Адыгский этикет. – Нальчик: Книжное изд-во. «Эльбрус», 1978. – 160 с.

Бухуров 2015 – Бухуров М.Ф. Адыгская богатырская сказка. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2015. – 160 с.

Гутов 2009 – Гутов А.М. Народный эпос: Традиция и современность. – Нальчик: Изд-во КБИГИ, 2009. – 228 с.

Гутов 2018 – Гутов А.М. Проблемы адыгского (черкесского) нартского эпоса. – Нальчик: Принт Центр, 2018. – 264 с.

Нарты... 2017 – Нарты. Адыгский эпос. В 4-х т. Т. 2: Озырмес. Батраз. Ашамез / Гл. ред. А.М. Гутов. – Нальчик: ИГИ КБНЦ РАН, 2017. – 468 с. URL: <http://www.kbigi.ru/fmedia/2.%D0%9D%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%AB.%D0%A2%D0%BE%D0%BC-2.pdf> (дата обращения: 15.11.2023).

Нарты... 2020 – Нарты. Адыгский эпос. В 4-х т. Т. 3: Бадиноко. Шауей / гл. ред. А.М. Гутов. – Нальчик: Ред.-изд. отдел ИГИ КБНЦ РАН, 2020. – 582 с. URL: <http://www.kbigi.ru/fmedia/%D0%9D%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%AB-2020%D0%91%D0%AD%D0%94%D0%AB%D0%9D%D0%9E%D0%9A%D0%AA%D0%A3%D0%AD-%D0%94%D0%9B%D0%AF-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%82%D1%8F.pdf> (дата обращения 15.11.2023).

Пропп 1986 – Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1986. – 366 с.

Пропп 1976 – Пропп В.Я. Фольклор и действительность. – М.: Наука, 1976. – 326 с.

Сказания о Жабаги... 2001 – Сказания о Жабаги Казаноко / Сост., подг. к печ., коммент. и прилож. З.М. Налоева и А.М. Гутова. – Нальчик: Эль-Фа, 2001. – 332 с.

ФАИГИКБНЦРАН – Фоноархив Института гуманитарных исследований Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук.

Фольклор адыгов...1979 – Фольклор адыгов в записях и публикациях XIX – начала XX века / общ. ред. А.М. Гутова. – Нальчик, 1979. – 404 с.

Штернберг 1936 – Штернберг А.Я. Первобытная религия в свете этнографии. – Л.: Издательство Института народов Севера ЦИК СССР им. П.Г. Смидовича. 1936. – 572 с.

Thompson 1961 – Thompson S. The types of the folktale. A classification and bibliography. Antti Aarne's «Verzeichnis der Märchentypen» (FFC № 3) translated and enlarged. Second revision (FFC 184). – Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1961. – 588 p.

REFERENCES

Adygskiy skazki. V 2-kh t. T. 2: Volshebnyye skazki / Sost. Zh.G. Tkhamokova (Brayeva) [Adyg fairy tales. In 2 volumes. Vol. 2: Fairy tales. Comp. Zh.G. Tkhamokova (Braeva)]. – Nal'chik: Red.-izd. otdel IGI KBNTS RAN, 2018. – 592 p. (In Adyge)

Adygskiy fol'klor. V 2-kh t. T. 2 / Sost. Z.P. Kardangushev [Adyg folklore. In 2 volumes. Vol. 2. Comp. Z.P. Kardangushev]. – Nal'chik: El'brus, 1969. – 285 p. (In Adyge)

AIGIKBNTSRAN – *Arkhiv Instituta gumanitarnykh issledovaniy Kabardino-Balkarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk* [Archive of the Institute for Humanitarian Research of the Kabardino-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences]. (In Adyge)

BGAZHNOKOV B.Kh. *Adygskiy etiket* [Adyghe etiquette] – Nal'chik: Knizhnaya izd-vo. «El'brus», 1978. – 160 p. (In Russ.).

BUKHUROV M.F. *Adygskaya bogatyrskaya skazka* [Adyghe heroic fairy tale]. – Nal'chik: Izdatel'skiy otdel KBIGI, 2015. – 160 p. (In Russ.).

GUTOV A.M. *Narodnyy epos: Traditsiya i sovremennost'* [Folk Epic: Tradition and Modernity]. – Nal'chik: Izd-vo KBIGI, 2009. – 228 p. (In Russ.).

GUTOV A.M. *Problemy adygskogo (cherkesskogo) nartskogo eposa* [Problems of the Adyge (Circassian) Nart epic]. – Nal'chik: Print Tsentr, 2018. – 264 p. (In Russ.).

Narty. Adygskiy epos. V 4-kh t. T. 2: Ozyrmes. Batraz. Ashamez / Gl. red. A.M. Gutov [Narts. Adyge epic. In 4 volumes. Vol. 2: Ozyrmes. Batraz. Ashamez. Ch. ed. A.M. Gutov]. – Nal'chik: IGI KBNTS RAN, 2017. – 468 p. URL:

<http://www.kbigi.ru/fmedia/2.%D0%9D%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%AB.%D0%A2%D0%BE%D0%BC-2.pdf> (date of access: 15.11.2023). (In Adyghe and Russian)

Narty. Adygskiy epos. V 4-kh t. T. 3: Badinoko. Shauyey / gl. red. A.M. Gutov [Narts. Adyghe epic. In 4 volumes. Vol. 3: Badinoko. Shawey. Ch. ed. A.M. Gutov] – Nal'chik: Red.-izd. otdel IGI KBNTS RAN, 2020. – 582 p. URL: <http://www.kbigi.ru/fmedia/%D0%9D%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%AB-2020%D0%91%D0%AD%D0%94%D0%AB%D0%9D%D0%9E%D0%9A%D0%AA%D0%A3%D0%AD-%D0%94%D0%9B%D0%AF-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%82%D1%81%D1%8F.pdf> (date of access: 15.11.2023). (In Adyghe and Russian)

PROPP V.Ya. *Istoricheskiye korni volshebnoy skazki* [The historical roots of fairy tales]. – L.: Leningrad University Press, 1986. – 366 p. (In Russ.).

PROPP V.Ya. *Fol'klor i deystvitel'nost'* [Folklore and reality]. – M.: Science, 1976. – 326 p. (In Russ.).

Skazaniya o Zhabagi Kazanoko / Sost., podg. k pech., komment. i prilozh. Z.M. Naloyeva i A.M. Gutova. [Tales of Zhabaga Kazanoko / Compilation, preparation for printing, comments and appendices by Z.M. Naloeva and A.M. Gutova]. – Nal'chik: El'-Fa, 2001. – 332 p. (In Adyghe and Russ.).

FAIGIKBNTSRAN – *Fonoarkhiv Instituta gumanitarnykh issledovanii Kabardino-Balkarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk* [Phonoarchive of the Institute for Humanitarian Research of the Kabardino-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences]. (In Adyghe).

Fol'klor adygov v zapisyakh i publikatsiyakh XIX – nachala XX veka / obshch. red. A.M. Gutova [Folklore of the Circassians in records and publications of the XIX th – early XX th centuries / total. ed. A.M. Gutov]. – Nal'chik, 1979. – 404 p. (In Adyghe and Russ.).

SHTERNBERG A.Ya. *Pervobytnaya religiya v svete etnografii* [Primitive religion in the light of ethnography]. – L.: Publishing house of the Institute of the Peoples of the North of the Central Executive Committee of the USSR. P.G. Smidovich, 1936. – 572 p. (In Russ.).

THOMPSON S. The types of the folktale. A classification and bibliography. Antti Aarne's «Verzeichnis der Märchentypen» (FFC № 3) translated and enlarged. Second revision (FFC 184). – Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1961. – 588 p.

Авторым төххүауз

Быхъурэ М.Ф. – филологие щЭнныгъэхэмкIЭ кандидат

Information about the author

M.F. Bukhurov – candidate of sciences (Philology)

Информация об авторе

М.Ф. Бухуров – кандидат филологических наук

Тхыгъэр редакцэм къагъэхъащ 27.10.2023 г.; рецензэ нэужым къащаащ 15.12.2023 г.; къытрадзэнущ 26.12.2023 гь.

The article was submitted 27.10.2023; approved after reviewing 15.12.2023; accepted for publication 26.12.2023.

Статья поступила в редакцию 27.10.2023 г.; одобрена после рецензирования 15.12.2023 г.; принята к публикации 26.12.2023 г.